

สำรวจแนวคิด “พลเมือง” ในโลกสมัยใหม่ :
พรมแดน อำนาจอธิปไตย และการอยู่ร่วมกันบนความหลากหลาย
Exploring the Notion of ‘Citizenship’ in the Modern World:
Borders, Sovereignty and Coexisting in Diversity

ยุภาพร ต๊ะรังษี

Yupaporn Tarungsri

สาขาวิชารัฐศาสตร์

Lecturer at the School of Political Science

คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์

Faculty of Arts and Science

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (วิทยาเขตกำแพงแสน)

Kasetsart University (Kamphaeng Saen Campus)

บทคัดย่อ

ในบริบทโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่นำความเปลี่ยนแปลงในระดับข้ามชาติให้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรม รวมถึงการอพยพเคลื่อนย้ายข้ามชาติของผู้นเองก็ได้กลายมาเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การอพยพเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนรัฐ-ชาติเช่นนี้กลายเป็นประเด็นปัญหาที่ท้าทายนิยามความหมายของ“พลเมือง” และการบริหารจัดการของรัฐที่มีต่อคนกลุ่มนี้

บทความชิ้นนี้พยายามที่จะสำรวจแนวคิดว่าด้วย “พลเมือง” (citizenship) ภายใต้กรอบแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตย ซึ่งนอกจากจะทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องพลเมืองที่หลากหลายที่ถูกนำเสนอและเผยแพร่ในวงวิชาการแล้ว ยังมุ่งที่จะชี้ชวนให้เห็นถึงข้อจำกัดของเกณฑ์ของรัฐในการกำหนดนิยามว่าใครมีคุณสมบัติเป็น “พลเมือง” ยิ่งไปกว่านั้นงานชิ้นนี้พยายามที่จะตั้งคำถาม (problematize) ถึงนิยาม

และเกณฑ์ดังกล่าวว่าเพียงพอหรือไม่ในการทำความเข้าใจและรับมือกับสถานการณ์โลกร่วมสมัยที่ผู้คน ทุน และวัฒนธรรม ล้วนแต่เคลื่อนย้ายตัดข้ามพรมแดนทางภูมิศาสตร์ของรัฐ-ชาติ ขณะที่สถานะของคนกลุ่มนี้ในบางลักษณะถูกยอมรับให้มีสถานะเป็นพลเมืองผ่านนโยบายทวิพลเมือง (dual citizen) ในบางประเทศ แต่ในบางลักษณะการดำรงอยู่ของพวกเขา/เธอก็ไม่ถูกรับรู้ ทำให้ในทางปฏิบัติสถานะความเป็นพลเมืองของผู้คนเหล่านี้ยังไม่ถูกยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่ง (belongingness) ของสังคมที่เข้าไปอยู่อาศัยอันเนื่องมาจากความแตกต่างทางประวัติศาสตร์ ศาสนา หรือชาติพันธุ์ เป็นต้น

แม้ว่าการผนวกรวมผู้อพยพเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ผ่านการให้สถานะพลเมืองตามกฎหมายจะเป็นเรื่องยาก แต่การผนวกรวมผู้อพยพในทางสังคมอาจจะเป็นอีกแนวทางหนึ่ง ผู้เขียนจึงเสนอว่า การทำความเข้าใจความเป็นพลเมืองผ่านมุมมองแบบคอสโมโพลิแทน (cosmopolitanism) นั้นช่วยให้ชุมชนปลายทางที่รับผู้อพยพมีวิธีการอันมีศักยภาพในการผนวกรวมเอาผู้อพยพข้ามชาติเข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง เช่นเดียวกับเชื้อให้เกิดเงื่อนไขอันเหมาะสมในการเกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งในหมู่ผู้อพยพด้วย

คำสำคัญ: ความเป็นพลเมือง, ผู้อพยพ, เขตแดน, คอสโมโพลิแทน

Abstract

In the context of the globalized world, transnational transformations have contributed to rapid economic, social, cultural, and migratory changes. As a result, transnational migration has become an inevitable social phenomenon. Simultaneously, transgressing nation-states' boundaries has brought about a new challenge to the existing definition of 'citizenship' and ways of managing such people.

This article aims at exploring the concept of 'citizenship' through a liberal democratic framework. In doing so, the article will: (1) try to understand various conceptions of citizenship represented and propagated in academia; (2) point out the limitations of state-centric definitions and qualifications of citizenship; (3) problematize whether such definitions and qualifications are sufficient in understanding and dealing with the contemporary world conditions in which people, capital, and cultures transverse across nation-states' geographical boundaries. This article argues that while some countries grant these transnational migrants some legal status through a dual-citizenship policy, these people's existence has not been perceived socially and politically. Practically speaking, these transnational migrants' distinctive historical, religious, and ethnological differences render their citizenship status never truly belong to the host countries.

This article argues that although integrating transnational migrants to become part of a nation-state is inherently difficult, integrating them socially could be a more viable and promising alternative. The author proposes that understanding transnational migrants through a cosmopolitan perspective could equip a host society with a potential way in integrating such transnational people to be part of the society as well as allow suitable conditions for these people to belong to the society.

Keywords: citizenship, migrant, territoriality, cosmopolitanism

บทนำ

คำว่า “พลเมือง (citizen)” เป็นแนวคิดและคำที่มีความสำคัญในทางรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ เนื่องจากการเป็นภาระถึงสถานะตัวตนของประชาชนที่สังกัดอยู่ในรัฐชาติหนึ่งใด สำหรับความหมายของพลเมืองตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง ประชาชน ราษฎร ชาวประเทศ กล่าวถึงคนที่มีสิทธิและหน้าที่ในฐานะประชาชนของประเทศใดประเทศหนึ่ง หรือประชาชนที่อยู่ภายใต้ผู้ปกครองเดียวกัน มักมีวัฒนธรรมเดียวกัน (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2558:1) ในขณะที่ความหมาย “พลเมือง” ตามสารานุกรมทางปรัชญาของสแตนฟอร์ด (Stanford Encyclopedia of philosophy) มีการให้นิยามความหมายที่หลากหลายในทางปรัชญา การเมือง กฎหมาย และสังคม แตกต่างกันไปตามบริบทของสังคมวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่และยุคสมัย นอกจากความหมายของพลเมืองแล้ว การระบุ/กำหนดสถานะและตัวตนของคนผู้นั้นที่อาศัยอยู่ในรัฐหนึ่งใดทั้งในทางกฎหมาย และการรับรู้ทางสังคมกลายเป็นประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ในทางกฎหมายการมีสถานะพลเมืองผ่านการให้สัญชาติ (nationality)¹ ยังเป็นข้อผูกพันทางกฎหมายที่มาพร้อมกับสิทธิและหน้าที่ที่รัฐและพลเมืองพึงมีต่อกัน โดยรัฐทำหน้าที่ในการปกป้อง ค้ำครอง และจัดสวัสดิการให้แก่พลเมือง ขณะที่พลเมืองมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐ ส่วนในแง่การรับรู้ทางสังคม หมายถึง การยอมรับในตัวตน อัตลักษณ์ วัฒนธรรมของคนผู้นั้น โดยไม่มีการกีดกันหรือการเลือกปฏิบัติอันเป็นผลมาจากความไม่เข้าใจในความแตกต่างหลากหลาย จนอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดพลเมืองนั้นแฝงไปด้วยนัยทางกฎหมายและการยอมรับในการดำรงอยู่ในสังคมไปพร้อมกัน แต่จากสภาวะการณ์ในปัจจุบัน การอพยพเคลื่อนย้ายได้ทำให้ผู้คนมีการเคลื่อนย้ายจากรัฐหนึ่งไปรัฐหนึ่งที่เพิ่มมากขึ้น ด้วยเหตุผลและเงื่อนไขที่หลากหลาย เช่น ปัญหาการเมืองภายในประเทศ

¹ การได้สัญชาติตามกฎหมายไทย แบ่งเป็น 1. การได้สัญชาติโดยการเกิด ตาม พรบ.สัญชาติ พ.ศ. 2508 โดยเกิดตามหลักสืบสายโลหิต 2. การได้สัญชาติตามหลักดินแดน มาตรา 7 (3) พรบ.สัญชาติ พ.ศ. 2508 ระบุไว้ว่า “ผู้ที่เกิดในราชอาณาจักรไทยย่อมได้สัญชาติไทย” 3.การได้สัญชาติโดยการแปลงสัญชาติ 4. การได้สัญชาติโดยการสมรส ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2508

การแสวงหาโอกาสที่ดีในชีวิต เป็นต้น ทำให้การกำหนดสถานะความเป็นพลเมืองของรัฐถูกท้าทายมากขึ้น ขณะเดียวกันมีความพยายามในการขยายความเข้าใจคำอธิบายแนวคิดพลเมืองที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น

เหตุที่แนวคิด “พลเมือง” กลายเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญ เนื่องจากเป็นแนวคิดที่สามารถส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของผู้คนในสังคม ทั้งในแง่กฎหมาย และในทางสังคม ซึ่งรัฐเป็นผู้ที่สามารถกำหนดสถานะหรือคุณสมบัติของ “การเป็นพลเมือง” ในรัฐได้ แต่ในโลกปัจจุบันการกำหนดสถานะพลเมืองเป็นสิ่งที่ท้าทายอำนาจรัฐ และความเข้าใจของคนในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ บทความขึ้นนี้จึงมีวัตถุประสงค์ และกรอบในการวิเคราะห์ ดังนี้ 1) เพื่อต้องการสำรวจแนวคิดพลเมือง ผ่านกรอบแนวคิดพลเมืองในระบอบเสรีนิยมประชาธิปไตย โดยพิจารณาว่าแนวคิดดังกล่าวมีพัฒนาการฐานคิด รวมถึงข้อถกเถียงอย่างไร และเกณฑ์ในการกำหนดนิยามความหมายของพลเมืองในบริบทโลกสมัยใหม่ ผ่านแนวคิดและความสัมพันธ์ระหว่างเขตแดนของรัฐกับการเป็นพลเมือง ว่ามีข้อจำกัดอย่างไร และ 2) เพื่อนำเสนอการกำหนดนิยามความหมายพลเมืองที่มีมุมมองที่กว้างขึ้นผ่านแนวคิดคอสโมโพลิแทน (cosmopolitanism) ที่ยอมรับในคุณค่าของความเป็นมนุษย์และสนับสนุนการอยู่ร่วมกันบนความหลากหลาย เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในโลกสมัยใหม่

เสรีนิยมประชาธิปไตยกับความคิดเรื่อง “พลเมือง”

“พลเมือง (Citizen)” เป็นคำที่ถูกให้คำจำกัดความไปหลากหลายเพื่อบ่งบอกสถานภาพ สิทธิของบุคคล ที่ระบุว่าใครเป็น/ไม่เป็นสมาชิกของสังคมการเมืองนั้น และยังหมายรวมถึง ภาระหน้าที่และความรับผิดชอบที่บุคคลพึงมีต่อรัฐ/สังคมการเมืองที่อยู่อาศัย โดยที่ความหมายของ “พลเมือง” อาจแตกต่างกันไปตามรูปแบบของชุมชนทางการเมือง เช่น ในกรีกโบราณ “พลเมือง” หมายถึง สถานภาพของชนชั้นที่มีอภิสิทธิ์ทางการเมือง ในขณะที่รูปแบบชุมชนการเมืองในแบบประชาธิปไตยสมัยใหม่ “พลเมือง” หมายถึง ความสามารถของบุคคลในการเข้ามามีส่วนร่วมในการใช้อำนาจทางการเมืองผ่านกระบวนการเลือกตั้ง โดยมีฐานมาจากสิทธิในการออกเสียงที่เป็นหลักการสากล (universal suffrage) และตามหลักนิติรัฐ (rule of law) ที่ระบุกำหนดสิทธิ

ให้กับบุคคล (Barbalet, 1998 : 1-3) หรือในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายใต้อิทธิพลของการฟื้นฟูประเทศและประสบการณ์ของการเกิดรัฐสวัสดิการในอังกฤษ แนวคิดพลเมืองถูกนำเสนอในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับพลเรือนพลเรือน (civil) เรื่องทางการเมือง (political) และมิติทางสังคม (social dimensions) ซึ่งสะท้อนให้เห็นการปรับตัวของแนวคิดพลเมืองให้สอดคล้องกับข้อบังคับทางการเมืองสมัยใหม่ (modern political imperative) (Procacci, 2004 : 342-351) อ้างถึงใน สุเทพ และพรอัมรินทร์ (2565: 80-81) ทั้งนี้องค์ประกอบของการเป็นพลเมืองยังต้องขึ้นอยู่กับสถาบันทางสังคม อัตลักษณ์ และประวัติศาสตร์ร่วมกันของคนในสังคมเมืองนั้น

หากสืบย้อนกลับไป มโนทัศน์ “ความเป็นพลเมือง (citizenship)” เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของความคิดทางการเมืองของตะวันตก ที่ได้แยกมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองออกเป็น 2 สายคือ แนวคิดพลเมืองสายสาธารณรัฐนิยม (civic republicanism) และแนวคิดพลเมืองสายเสรีนิยม-ปัจเจกนิยม (liberal individualism) (Oldfield, 1990: 177) โดยในแนวคิดพลเมืองสายสาธารณรัฐนิยมนั้นให้ความสำคัญกับสังคมมากกว่าสมาชิกแต่ละคน ทำให้ความเป็นพลเมืองในสายความคิดนี้จึงเป็นเรื่องของพันธะหน้าที่ของสมาชิกในสังคมที่พึงกระทำเป็นหลัก เพื่อรักษาความเป็นเอกภาพและผลประโยชน์ส่วนรวมของทั้งสังคมอันเป็นจุดเน้นของกระแสดังกล่าว (Oldfield, 1994: 191-192) โดยที่บริบทของสังคมในขณะนั้นเน้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นหลัก การก่อตัวของมโนทัศน์พลเมืองจึงสัมพันธ์กับการกำเนิดของชนชั้น และการขยายตัวของชนชั้นกระฎุมพี (Bourgeoisie)² อย่างแยกไม่ออก

² การขยายความเข้าใจมโนทัศน์พลเมือง อีกเงื่อนไขมาจากการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ ที่ได้นำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันทางชนชั้นระหว่างพลเมือง ดูเพิ่มเติม ในงานชิ้นสำคัญของ T.H.Marshall (1994) ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นพลเมืองชนชั้นทางสังคม โดยใช้วิธีวิพากษ์มาร์กซิสต์ (Marxism) ในการศึกษา เขายังชี้ให้เห็นถึงความไม่ลงรอยกันของหลักการพื้นฐานของความคิด ความเป็นพลเมืองไม่เพียงนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงให้กับชนชั้น หากแต่ยังสร้างให้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้นเอง ซึ่งเป็นเสมือนการเน้นย้ำถึงการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่ง “สิทธิ” และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “สิทธิของความเป็นพลเมือง” ของคนที่ถูกกดขี่ภายใต้ระบบทุนนิยม T.H.Marshall (1994 : 1-10)

อย่างไรก็ดี เมื่อโครงสร้างทางการเมืองและวัฒนธรรมที่เริ่มเปลี่ยนไปในศตวรรษที่ 15-16 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อมโนทัศน์พลเมืองไปพร้อมกับการแผ่ขยายของลัทธิเสรีนิยม-ปัจเจกนิยมในยุโรป อันเป็นต้นกำเนิดของมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองอีกแนวทางหนึ่งคือ แนวคิดพลเมืองสายเสรีนิยม-ปัจเจกนิยม

สำหรับแนวคิดพลเมืองสายเสรีนิยม-ปัจเจกนิยม (liberal individualism) นั้นให้ความสำคัญกับปัจเจกภาพ การนิยามความเป็นพลเมืองในแนวทางนี้จึงเป็นเรื่องของสถานะและสิทธิตามธรรมชาติที่รัฐไม่สามารถเข้าไปล่วงละเมิดได้ ฐานคิดอันสำคัญของแนวคิดนี้จึงวางอยู่บนข้อสรุปที่ว่าปัจเจกภาพมีอำนาจอธิปไตยของตนเอง และมีความเป็นอิสระเสรี แนวคิดความเป็นพลเมืองจึงวางอยู่บนความแตกต่างหลากหลายมากกว่าความเป็นเอกภาพ (Oldfield, 1994: 189-190)

แม้ว่าความหมายของ “พลเมือง” ยังเป็นที่ถกเถียงและมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทสังคมทั้งในแง่ของความหมาย การกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นพลเมืองในบทความนี้เริ่มต้นจากนำแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของบาร์บาเลท (Barbalet (1998) ที่มองว่า ประเด็นแรก พลเมืองเป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้กรอบของกฎหมาย (legal scope) ซึ่งอาจจะหมายถึงสถานภาพและตัวตนในทางกฎหมาย และประเด็นที่สอง พลเมืองเป็นรูปแบบตามธรรมชาติของสิทธิ (formal nature of rights) กล่าวคือการมองความเป็นพลเมือง ทั้งในเชิงโครงสร้างและภาคปฏิบัติการที่เกิดขึ้นกับพลเมือง ดังนั้น ความหมายของ “พลเมือง” จึงอาจหมายถึง การกล่าวถึงสถานะของบุคคลภายใต้กรอบของกฎหมายและสถานะของผู้คนที่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมในแง่ของการรับรู้และตระหนักถึงการดำรงอยู่ของคนผู้นั้น

ในประเด็นนี้นักทฤษฎีการเมืองคนสำคัญอย่าง ชองทาล มูลฟ (Chantal Mouffe, 2000) ได้ชี้ให้เห็นถึงความย้อนแย้ง (paradox) ที่ไปไกลกว่านั้น โดยเธอมองว่าความย้อนแย้งและไปด้วยกันไม่ได้ ระหว่างแนวคิดประชาธิปไตยและแนวคิดเสรีนิยม อันเป็นฐานที่มาของแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ในระบอบการเมืองเสรีนิยมประชาธิปไตย กล่าวคือ สารัตถะของประชาธิปไตย (democracy) คือ การให้ความสำคัญกับเรื่องของความเท่าเทียมและอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน (equality and popular sovereignty) ในขณะที่แนวคิดเสรีนิยม (liberalism) กลับให้ความสำคัญกับ

เสรีภาพของปัจเจกบุคคลและสิทธิมนุษยชน (individual liberty and human right) การปกครองในรูปแบบประชาธิปไตยสมัยใหม่ เป็นรูปแบบทางการเมืองของสังคมที่มาจากการเชื่อมประสานจารีตสองแบบข้างต้นที่แตกต่างกันเข้ามาไว้ด้วยกัน³ (Mouffe, 2000:2-3)

และความขัดกันของหลักการพื้นฐานดังกล่าว นักทฤษฎีการเมืองคนสำคัญอย่าง คาร์ล ชมิท (Carl Schmitt, 1996) ยังขยายความต่อไปว่า ตรรกะของประชาธิปไตยนั้น นำมาซึ่งการลากเส้นแบ่งระหว่าง “พวกเรา (us)” และ “พวกเขา (them)” ซึ่งหมายถึง คนที่อยู่ “ใน” และ “นอก” สังคมการเมือง ซึ่งสิ่งนี้ได้สร้างความย้อนแย้งที่มีต่อความคิดของเสรีนิยมที่เน้นการเคารพในสิทธิของมนุษย์ เนื่องจากการลากเส้นแบ่งดังกล่าวเป็นอันตรายต่อสิทธิที่ดำรงอยู่ และยังเป็นความขัดแย้งที่เรียกว่า ธรรมชาติของความขัดกัน (paradoxical nature) ระหว่างประเด็นเรื่องความเท่าเทียม และเสรีภาพ (equality and liberty) ที่ไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้ และเบียดขับซึ่งกันและกันอยู่เสมอ เพื่อที่จะพยายามครอบงำความสัมพันธ์ระหว่างกัน (Mouffe, 2000 : 4-7) ข้อเสนอของชมิทบนหลักการประชาธิปไตยที่ว่า การสร้างความเหมือนกัน (homogeneity) และการกำจัดความหลากหลาย (heterogeneity) ซึ่งความเหมือนกันในที่นี้คือ ความเหมือนกันในแง่ของความเท่าเทียมที่มีแก่นสารเป็นรูปธรรมและเป็นความเท่าเทียมกันของพลเมืองที่อยู่ในพื้นที่ทางการเมือง ซึ่งเป็นเรื่องของประชาชน (the people) มากกว่าตัวบุคคล (the person)⁴

³ หากกล่าวตามแนวคิดของมูฟ คือ แนวคิดเสรีนิยมถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของประชาธิปไตย และแนวคิดประชาธิปไตยถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของเสรีนิยม (*liberalism was democratized and democracy liberalized*) ตัวอย่างของความขัดแย้งของตรรกะนี้ คือ แนวคิดเสรีนิยม มองว่า ประชาธิปไตย เป็นเพียงวิธีการ หรือกลไกอันเป็นประโยชน์ สำหรับการปกป้องสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล ในขณะที่แนวคิดประชาธิปไตย ไม่ยอมรับสถาบันเสรีนิยม (เช่น การรวมกลุ่มประท้วงเรียกร้อง) ในฐานะที่เป็นรูปแบบทางการเมืองของเสรีภาพของชนชั้นกรรมาชีพ ซึ่งขัดขวางการใช้อำนาจอธิปไตยของปวงชน และนำมาซึ่งความไม่เท่าเทียมกันภายใต้ระบอบประชาธิปไตย (Mouffe, 2000)

⁴ ชมิท ปฏิเสธความคิดเรื่องความเท่าเทียมของมนุษย์ (human equality) ที่มาจากสายเสรีนิยม เพราะเขามองว่ามันเป็นความเท่าเทียมที่ไม่เป็นการเมือง เพราะความเท่าเทียมจะมีอยู่ได้ด้วยการที่มีความไม่เท่าเทียม (inequality) ดำรงอยู่ และเขายังเห็นว่าแนวคิดเสรีนิยม มีวาทกรรมทางศีลธรรม (moral discourse) อยู่ที่ปัจเจกบุคคล (the individual) ในขณะที่ประชาธิปไตย กลับอยู่ที่ความเป็นการเมือง (the political) (Schmitt, 1996)

อย่างไรก็ตาม ทั้งมูลพ และสมิท ต่างพยายามกล่าวถึงความย้อนแย้งของฐานคิดระหว่างแนวคิดเสรีนิยมกับแนวคิดประชาธิปไตย ซึ่งหากโยงมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองเข้ามาทั้งสองนักคิดพยายามชี้ให้เห็นว่า เมื่อนำความเป็นพลเมืองเข้ามาอยู่ในกรอบเสรีนิยมประชาธิปไตยอย่างในปัจจุบันได้ก่อให้เกิดความขัดกัน กล่าวคือความเป็นพลเมืองในแบบเสรีนิยมเป็นพลเมืองที่เน้นปัจเจกภาพและสิทธิของบุคคล (ตามฐานคิดแบบพลเมืองสายเสรีนิยม) ที่ต้องการคงไว้ซึ่งความหลากหลายของปัจเจกภาพ ในขณะที่พลเมืองในแบบประชาธิปไตยเป็นพลเมืองที่ต้องมีความเหมือนกัน ซึ่งความเหมือนกันในแง่ของทุกคนมีความเท่าเทียมกัน (ตามฐานคิดของประชาธิปไตย) และด้วยวิธีการที่ทำให้เหมือนกันนี้รัฐต้องอาศัยวิธีการ/เครื่องมือต่าง ๆ ในการเข้ามาจัดการกับพลเมืองมากยิ่งขึ้น จากความขัดกันดังกล่าว ทำให้มโนทัศน์ความเป็นพลเมืองในกรอบเสรีนิยมประชาธิปไตยดังกล่าวมีข้อถกเถียงเกิดขึ้น โดยไม่สามารถแยกได้ว่าท้ายที่สุดแล้วพลเมืองในกรอบดังกล่าวควรเป็นอย่างไร

แม้ว่าความเป็นพลเมืองในเชิงมโนทัศน์ภายใต้กรอบเสรีนิยมประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ไม่สามารถให้คำจัดความได้อย่างชัดเจนและยังเกิดข้อถกเถียงมากมาย แต่สถานะของ “การเป็นพลเมือง” เป็นสิ่งที่ได้รับการ “โอบกอด (to embrace)”⁵ จากรัฐในการปกป้องคุ้มครองดูแล ทำให้สถานะการเป็นพลเมืองของรัฐ จึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ เพราะรัฐจะให้การคุ้มครอง ดูแลเอาใจใส่กับคนของรัฐอย่างถึงที่สุด โดยกลุ่มคนเหล่านี้ต้องยอมจำนนต่ออำนาจของรัฐในลักษณะต่าง ๆ ทั้งการบังคับ กดทับ ตรวจสอบ รวมไปถึงการแทรกแซงชีวิตส่วนตัวของพลเมืองก็จะถูกรัฐก้าวล้ำมากขึ้น กล่าวให้ง่ายกว่านั้นการเป็นพลเมือง คือ การพร้อมจะให้รัฐทั้งโอบกอดและกดทับในเวลาเดียวกันอย่างเลี่ยงไม่ได้ ในขณะที่กลุ่มคนที่รัฐไม่อาจให้สิทธิในการเป็นคนของรัฐ ด้วยเงื่อนไขต่าง ๆ กลับต้องไร้ซึ่งการปกป้อง และไม่มียาบรรเทาทางกฎหมาย ซึ่งอำนาจส่วนนี้เป็นอำนาจขององค์อธิปัตย์ของรัฐในการประกาศให้ใครเป็น/ไม่เป็นพลเมือง การได้รับ/ไม่ได้รับการ

⁵ ผู้เขียนเลือกใช้คำว่า “โอบกอด (to embrace)” เพื่อให้ในความหมายในเชิงอุปมาอุปไมยในการกล่าวถึงการกระทำของรัฐ ในการทำหน้าที่ในการปกป้องและคุ้มครองพลเมืองในสังกัด ให้รู้สึกถึงความมั่นคงปลอดภัยในการใช้ชีวิต

โอบกอดหรือการได้รับการปกป้องคุ้มครองจากรัฐ หากกล่าวถึงอำนาจของรัฐสมัยใหม่ คือ อำนาจที่ทะลุทะลวงเข้าไปในตัวตน (subject) ที่ได้ผนวกทุกคนเข้ามา (totalization) และสร้างความเป็นปัจเจกบุคคล (individual) ผ่านการให้สถานะของแต่ละคนไปพร้อม ๆ กัน ทำให้ชีวิตเหล่านั้นเป็นชีวิตที่ไม่สามารถกำหนดการตายและการมีชีวิตอยู่ของตัวเองได้ เมื่อเป็นดังนี้แล้วชีวิตของผู้คนจึงเกี่ยวพันกับการเมืองและสัมพันธ์กับอำนาจของรัฐ หรือองค์อธิปัตย์สามารถขับไล่/เบียดขับชีวิตจากปริณทณการเมืองปกติ ไปสู่สภาวะของการยกเว้น (state of exception)⁶ ได้ (Agamben, 2005)

กล่าวโดยสรุปแล้ว ในความเป็น “พลเมือง” นั้น เป็นการกำหนดสถานะของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและพลเมือง ซึ่งยังมีข้อถกเถียงในระดับรากฐานของแนวคิดพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ที่มีความขัดกันระหว่างแนวคิดเสรีนิยมที่เน้นให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกชนและให้ความสำคัญกับความหลากหลายของอัตลักษณ์ กับแนวคิดประชาธิปไตยที่เน้นให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมกันที่เน้นความเหมือนกันของคนในฐานะหน่วยทางการเมืองที่เท่ากัน แต่ในปัจจุบันแนวคิดพลเมืองถูกใช้/กล่าวถึงในสิ่งที่เป็นเนื้อเดียวกันในคำจำกัดความที่หมายถึงการเป็นคนของรัฐ ซึ่งในความเป็นจริงความเป็นเนื้อเดียวกันนี้ไม่อาจก่อให้เกิดความเท่าเทียมขึ้นได้ ดังจะเห็นได้จากสิทธิในการกระทำการบางอย่างที่คนบางกลุ่มได้รับการปกป้องคุ้มครอง ในขณะที่คนอีกกลุ่มถูกกีดกันและตกอยู่ในสภาวะของการ “ยกเว้น” หรือถูกเลือกปฏิบัติ นอกจากนี้ในเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับความคิดเรื่อง “พลเมือง” แล้ว ปัญหาที่เกิดขึ้นกับ “คน” ผู้ซึ่งได้รับการยอมรับ/ไม่ยอมรับให้เป็น “พลเมือง” ทำให้เกิดปัญหาขึ้นว่า รัฐใช้เกณฑ์อะไรในการตัดสิน หรือกำหนดคุณสมบัติดังกล่าว ซึ่งเกณฑ์ที่สำคัญคือเส้นเขตแดน (territory) ในการกำหนดคุณสมบัติของการเป็นพลเมืองในการทำหน้าที่ไปปกป้อง การคุ้มครองพลเมืองในสังกัด

⁶ แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับอำนาจของรัฐ การที่รัฐประกาศ “สภาวะยกเว้น” หมายถึง การที่รัฐมีอำนาจในพื้นที่นั้น ๆ อย่างเต็มรูปแบบ กฎหมายที่เคยใช้สภาวะการณปกติไม่สามารถใช้ได้ เช่น การประกาศกฎอัยการศึก เป็นต้น โดยที่การประกาศใช้อำนาจในลักษณะนี้จะทำให้ลักษณะการใช้อำนาจมีลักษณะรวมศูนย์และเด็ดขาด

เขตแดนของรัฐ กับ การเป็น “พลเมือง”

การกำหนดว่าใครเป็น/ไม่เป็นพลเมือง เกณฑ์ที่สำคัญประการหนึ่งที่รัฐใช้เป็นเครื่องมือ คือ เส้นแบ่งเขตแดน (territory) เป็นเส้นเขตแดนที่ถูกกำหนดโดยรัฐผ่านแนวคิดรัฐชาติสมัยใหม่ที่เน้นอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนและแผนที่ทางภูมิศาสตร์ โดยอาจไม่ได้ใส่ใจหรือให้ความสำคัญกับผู้คนที่อยู่ใน “พื้นที่ที่ถูกขีด/ถูกแบ่ง” ว่าผู้คนเหล่านั้นมีที่มาและเรื่องราวอย่างไร ซึ่งผลของการลากเส้นแบ่งดังกล่าวนอกจากจะนำมาซึ่งการกลืนกลายทางอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของคนผู้นั้น ยังนำมาซึ่งการปะทะและการใช้ความรุนแรงระหว่างกันเพื่อต้องการยืนยันการมีอยู่ของตนเอง

การกำหนด “เส้นเขตแดน (territory)” นับเป็นปัญหาที่มีมาพร้อมกับการสถาปนารัฐ-ชาติสมัยใหม่ โดย อรุณ อับปาดูรย์ (Arjun Appadurai, 1996) มองว่าการเกิดขึ้นมาของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ภายใต้สนธิสัญญาเวสฟาเลียเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับแนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน (territorial sovereignty) ในประเด็นนี้ในงานของ ธงชัย (2559) ได้สะท้อนให้เห็น ความสำคัญของการขีดเส้นเขตแดนโดยชี้ให้เห็นว่ากรณีพื้นที่ชายแดน เป็นพื้นที่ที่สะท้อนให้เห็นว่าอำนาจอธิปไตยของทั้งสองรัฐมีความซ้อนทับกันอยู่บริเวณชายแดน จึงต้องทำให้เกิดอธิปไตยและบูรณาภาพเหนือดินแดนให้มีความเป็นหนึ่งเดียวและชัดเจน จึงต้องมีการกำหนดดินแดน/ขีดเส้นแบ่งบนแผนที่ (map) เพื่อให้อำนาจอธิปไตยของทั้งสองรัฐมาบรรจบกัน ผลที่ตามมาคือ การขีดเส้นเขตแดนทำให้เกิดการแบ่งแยก “เรา (us)” กับ “เขา (them)” ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาในเชิงอัตลักษณ์ของผู้คนที่อยู่ภายใต้เส้นแบ่งเขตแดนนี้ อับปาดูรย์ยังเสนอว่าการย้ายถิ่นฐานที่เกิดขึ้นทุกแห่งทั่วโลก เป็นสิ่งที่รัฐไม่สามารถควบคุมและจัดการได้อย่างราบรื่น การนำความคิดพลเมืองแบบใหม่ (modern conception of citizenship) ที่พยายามทำให้ประชาชนมีสิทธิที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน (standardized packages of rights) แต่ในความเป็นจริงประชาชนไม่สามารถมีสถานะและใช้สิทธิของตนได้อย่างเท่าเทียม ซึ่งรัฐเป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดและจัดประเภทสถานะของคนในรัฐ เช่น พลเมืองที่จ่ายภาษีมากสามารถมีอำนาจในการต่อรองได้มากกว่า เป็นต้น (Appadurai, 1996:45)

เมื่อเป็นดังนี้แล้วเส้นเขตแดนที่ถูกขีดและแบ่งขึ้นจึงเป็น “เส้นของการแบ่งแยกที่ไม่เป็นกลาง (not neutral line of)” ที่มีการแยกอำนาจระหว่างบรรทัดฐานและสภาวะยกเว้น (norm and exception) ทำให้ปัญหาของการกำหนดความเป็นพลเมืองโดยการใช้นั้นแบ่งเขตแดน กลายเป็นตัวตัดสินและกำหนดคุณสมบัติ ว่าใครเป็นหรือไม่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐหนึ่ง ๆ (Rajaram and Grundy-Warr (2007) และเส้นเขตแดนที่ถูกลากขึ้นนี้ ได้ทำให้หลายชีวิตต้องตกอยู่ในสถานะที่เปลือยเปล่า (bare life) หรืออยู่ในสถานะที่ไม่ได้รับการปกป้องและคุ้มครองใด ๆ จากรัฐ รวมไปถึงการไม่ถูกรับรู้โดยเฉพาะในพื้นที่ยกเว้น (state of exception) อันหมายถึง พื้นที่ที่กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ไม่สามารถทำงานในแบบปกติ ทุกอย่างอยู่ภายใต้การกำหนดโดยรัฐ โดยพื้นที่ดังกล่าวรัฐสามารถขับไล่/เบียดขับชีวิตของผู้คนจากปริมณฑลการเมืองแบบปกติไปสู่สภาวะยกเว้น (state of exception) ทำให้ชีวิตที่ถูกประกาศสภาวะยกเว้น กลายเป็นชีวิตที่อยู่ในสถานะ “คนพิเศษ” ถูกดึงเข้ามาให้อยู่ภายใต้กฎหมาย “พิเศษ” หรือ “ข้อยกเว้น” ของรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Agamben, 2000: 38) ตัวอย่างในประเด็นนี้คือ การที่รัฐประชาธิปไตยในปัจจุบันกล่าวถึงการปกป้องสิทธิ ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สิน เสรีภาพ และร่างกายของพลเมืองในรัฐ การปกป้องสิทธิดังกล่าวนั้นไม่ได้หมายถึงมนุษย์ทุกคนแต่เป็นมนุษย์ในฐานะที่เป็นพลเมืองตามคุณสมบัติที่รัฐกำหนดเท่านั้น ที่ได้รับการปกป้องคุ้มครองโดยรัฐและบุคคลที่ถูกยกเว้นหรือไม่มีสถานะพลเมืองย่อมไม่ได้รับสิทธิดังกล่าว และอาจจะไม่ได้รับสิทธิใด ๆ เลย ดังนั้นการใช้เส้นเขตแดนเป็นเงื่อนไขหนึ่งในการกำหนดสถานะพลเมืองจึงเป็นกลายข้อจำกัดหนึ่งที่สำคัญ

สำหรับผู้เขียนเองมองว่า ควรมีเกณฑ์อื่น ๆ ในการตัดสินว่าใครคือ พลเมืองมากกว่าการใช้เส้นแบ่งเขตแดน โดยตระหนักดีว่าความเป็นพลเมืองนั้นมีความหมายและความสำคัญกับคนที่อยู่ในขอบเขตของรัฐ เพียงแต่ต้องการตั้งคำถามว่าคนประเภทไหนที่รัฐให้การยอมรับ คนประเภทไหนที่รัฐให้การยกเว้น ตัวอย่างเช่น รัฐให้การยอมรับผู้อพยพอย่างชนชั้นนายทุนข้ามชาติ มากกว่าคนตัวเล็กตัวน้อยที่ลี้ภัยหรือคนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในแผ่นดินไทย อย่างในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่แม่ฮ่องสอน ในการเรียกร้องสัญชาติไทยเพื่อเข้าถึงสิทธิพลเมืองไทย ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีความรู้สึก

พวกเขาเป็นส่วนหนึ่ง (belongingness)⁷ ของรัฐไทยมากกว่ารัฐพม่า/เมียนมาอันเป็นประเทศบ้านเกิด เป็นต้น หากอธิบายและขยายความจากประเด็นข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าในแง่ของพื้นที่/เขตแดนแล้ว รัฐสามารถจัดการและควบคุมคนที่ก้าวข้ามเขตแดนของรัฐ ในด้านหนึ่งรัฐพยายามกลืนกลาย (assimilate) คนกลุ่มนี้ให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย ผ่านการมีอัตลักษณ์อย่างไทย เช่น ภาษา การศึกษา วัฒนธรรม เป็นต้น แต่ในขณะเดียวกันรัฐกลับกีดกันไม่ให้สถานภาพทางกฎหมายกับคนกลุ่มนี้ ดังนั้นผู้อพยพที่เข้ามาในพื้นที่ของรัฐไทยจะมีสถานภาพอย่างไรในความรู้ของรัฐ เนื่องจากรัฐไทยมีอำนาจในการนิยามและกำหนดคุณสมบัติว่าใครเหมาะสมมีคุณสมบัติที่จะเป็นพลเมืองของรัฐ และพวกเขา/เธอมีสิทธิในการดำรงอยู่ในรัฐในลักษณะใด ดังนั้นการใช้เขตแดนในการกำหนดคุณสมบัติของพลเมืองอาจมีข้อจำกัดไม่น้อยเนื่องจากมีผู้คนที่มีความหลากหลายและไม่ได้รับการยอมรับทั้งในด้านการดำรงอยู่และการรับรู้ของคนในสังคมอยู่น้อย

จากประเด็นปัญหาดังกล่าว ทำให้เห็นว่าการกำหนดสถานะความเป็นพลเมืองผ่านการใช้เงื่อนไขด้านเขตแดนและแผนที่ทางภูมิศาสตร์เพียงอย่างเดียว กลายเป็นข้อจำกัดหนึ่งที่ไม่สามารถใช้ได้อย่างสอดคล้องกับปรากฏการณ์ทางการเมืองและสังคมสมัยใหม่ที่มีการเคลื่อนย้ายข้ามเขตแดนของผู้คนเกิดขึ้นอย่างง่ายดาย

⁷ ความหมายของการเป็นส่วนหนึ่งในที่นี้ หมายถึง การที่ผู้อพยพต้องการเป็นส่วนหนึ่งในแง่ของการรับรู้และดำรงอยู่ เพื่อต้องการได้รับการปกป้องและดูแลจากรัฐที่ตนเข้าไปอาศัย ซึ่งในความเป็นจริงพวกเขา/เธอเหล่านี้อาจจะรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งหรือก่อกัดกับประเทศบ้านเกิดของตน หรือที่ตนจากมามากกว่า เนื่องจากมีความผูกพันทางสายสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม และผู้เขียน ตั้งคำถามต่อไปว่า การรวมคนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐนั้น หมายถึง การเป็นส่วนหนึ่งในแง่ของพื้นที่และสถานที่ (space and place) หรือการเป็นส่วนหนึ่งในแง่ของ“อัตลักษณ์ (identity)” ที่คิดว่ามีเหมือนอย่างคนไทย

ความเป็นพลเมืองกับแนวคิดรัฐ-ชาติ (Citizenship and The Nation - State)

แนวคิดพลเมืองภายใต้กรอบของรัฐ-ชาติ ที่อิงอยู่กับพรมแดนใดพรมแดนหนึ่ง แม้ความคิดนี้จะเป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกออกจากรัฐได้ แต่มักมีคนหลายคนที่ยพยายามเสนอทางออกให้กับประเด็นนี้ โดยเสนอแนวคิดความเป็นพลเมืองในลักษณะข้ามชาติ (transnational citizenship) (Bauböck, 1994) หรือการให้นิยามความเป็นพลเมืองในลักษณะพลเมืองส่วนเดียว (partial citizen) (Rhacel Salazar Parreñas, 2001) ขณะเดียวกันมีนักทฤษฎีจำนวนหนึ่งที่ยังคงยึดมั่นในโมโนแทนพลเมืองในลักษณะสาธารณรัฐ (civic republican) ที่มองว่า ความเป็นพลเมืองที่ข้ามชาตินั้นเป็นอันตรายต่อรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย นักคิดกลุ่มนี้มองว่า รัฐ-ชาติยังเป็นตำแหน่งแห่งที่ที่สำคัญสำหรับการเป็นพลเมือง กล่าวคือแนวคิดพลเมืองกับแนวคิดรัฐ-ชาติเป็นแนวคิดที่มีความสัมพันธ์ทั้งในทางทฤษฎีและในทางปฏิบัติอย่างแนบแน่น ทำให้พลเมืองในลักษณะข้ามชาติ (trinational citizen) ยังคงเป็นแนวคิดที่มีความย้อนแย้งของฐานคิดระหว่างประชาธิปไตยและเสรีนิยม (การเน้นความเท่าเทียมหรือเน้นเสรีภาพของปัจเจกชน) เหมือนอย่างที่มีทิท และมุลฟได้ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งนี้ (Mouffe, 2000: 37-38)

การมีสถานะพลเมืองของรัฐ หมายถึงบุคคลที่รัฐให้การยอมรับว่ามีคุณสมบัติเป็นคนของรัฐ ขณะเดียวกันผู้ที่ได้รับสถานะดังกล่าว พร้อมทั้งจะให้รัฐทั้ง “โอบกอดและกอดทับ” หรือ “การได้รับการปกป้องดูแลและการบริหารจัดการชีวิต” ในเวลาเดียวกัน ประเด็นปัญหาที่ควรใส่ใจเพิ่มเติม คือ ประเด็นเรื่องอัตลักษณ์/ตัวตนของพลเมืองทั้งที่เกิดขึ้นและเติบโตในรัฐนั้น หรือผู้คนที่ได้รับรองสถานะจากรัฐในภายหลัง ต่อประเด็นปัญหานี้ที่นำไปสู่การแบ่งระหว่างโมโนแทน “ตัวตน” กับ “คนอื่น” (self /other) ขึ้น และบ่อยครั้งที่ความคิดนี้ถูกโยงเข้ากับอัตลักษณ์ความเป็นชาติ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการกำหนดว่าใครคือพลเมือง ใครไม่ใช่พลเมืองผ่านการมี/การทำให้มีภาษา วัฒนธรรม และการมีอัตลักษณ์บางอย่างร่วมกัน การได้มาซึ่งอัตลักษณ์รวมหมู่ (collective identity) นั้นต้องผ่านกระบวนการกลืนกลายทางวัฒนธรรม (cultural assimilation) เพื่อให้คนกลุ่มนี้มีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ แต่ไม่ได้หมายความว่าคนเหล่านี้จะเป็นส่วนหนึ่งของคนทั้งหมด หากเป็นส่วนหนึ่ง

ที่ถูก “ยกเว้น” จากรัฐ กล่าวอีกนัยหนึ่ง แม้ว่าคนเหล่านี้จะได้รับสถานะทางกฎหมายในฐานะพลเมืองหรือไม่ พวกเขา/เธอก็ยังมีความยากลำบากในการใช้ชีวิต ซึ่งสิ่งที่สำคัญไม่แพ้กันคือ การรับรู้ และความเข้าใจของสังคมที่มีต่อกลุ่มคนเหล่านี้ หากสังคมเปิดกว้างการยอมรับในการดำรงอยู่ก็จะมีมากขึ้น

แม้ว่าบทบาทของรัฐในฐานะที่เป็นผู้กำหนดความเป็นพลเมืองให้กับคนของรัฐจะเป็นผู้ที่ใช้อำนาจได้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่จากปรากฏการณ์ข้ามชาติต่าง ๆ ส่งผลให้สถานะอำนาจและบทบาทของรัฐที่ถูกท้าทายมากขึ้น ข้อสังเกตบางประการที่สะท้อนให้เห็นความย้อนแย้งของอำนาจรัฐที่มีต่อแนวคิดพลเมือง กล่าวคือ รัฐ ยังคงยึดมั่นในฐานคิดที่มีต่อผลประโยชน์แห่งชาติของตนอยู่ เพราะ สถานะ “พลเมือง” ที่ได้รับการรับรองในภายหลังกจากรัฐมักถูกใช้/เอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มคนที่ทำประโยชน์ในทางเศรษฐกิจให้แก่รัฐ เช่น พ่อค้าข้ามแดน นายทุนข้ามชาติที่มักจะได้รับสิทธิในการลงทุนและร่วมเป็นเจ้าของทรัพย์สินเทียบเท่าพลเมืองของรัฐ เป็นต้น ขณะที่พื้นที่ชายแดนเป็นพื้นที่ที่รอยต่อระหว่างรัฐต่าง ๆ อำนาจรัฐไม่อาจทรงพลังได้อีกต่อไป เพราะพื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะของความคลุมเครือ ความไม่มั่นคง และมีการเผชิญหน้ากันระหว่างอำนาจอธิปไตยของรัฐทั้งหลายที่ต่างอ้างอำนาจอธิปไตยของตน และเป็นพื้นที่ที่ทุน ผู้คน วัฒนธรรมมาบรรจบกันและการบรรจบกันดังกล่าวสามารถสั่นคลอนความมั่นคงของรัฐได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ความคิดเรื่องพลเมือง ในปัจจุบันก็ไม่อาจจะอธิบายหรือเข้าใจภายใต้กรอบของรัฐ-ชาติเท่านั้น เพราะหากเข้าใจตามตรรกะของรัฐที่กำหนดเกณฑ์/คุณสมบัติของพลเมืองแล้ว อาจทำให้มองไม่เห็นไม่เปิดพื้นที่ให้กับผู้คนที่ไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ (ในแง่ของเส้นเขตแดน) หรือบุคคลที่ขาดคุณสมบัติต่าง ๆ ตามที่รัฐกำหนด อีกทั้งยังไม่เห็นถึงการทำงานของอำนาจอรัฐที่กดทับคนกลุ่มนี้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งที่อย่างน้อยที่สุด รัฐควรที่จะรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของกลุ่มผู้คนเหล่านี้และหาทางในการอยู่ร่วมกันบนความแตกต่างหลากหลายได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยบทความนี้ตระหนักดีว่า แม้จะเกิดปรากฏการณ์ที่ข้ามชาติในลักษณะต่าง ๆ ที่พยายามหลุดจากกรอบการอธิบายที่มีรัฐ-ชาติเป็นศูนย์กลาง แต่การดำรงอยู่ของความคิดเรื่อง “พลเมือง” ยังคงเป็นสิ่งที่จำเป็นและยังคงต้องมีอยู่ แม้โดยเนื้อหาแล้ว “ความเป็นพลเมือง”

เป็นสิ่งที่ถูกตีกรอบโดยรัฐก็ตาม และ “ความเป็นพลเมือง” ของผู้อพยพ/ผู้ที่เดินทางเข้ามาด้วยเหตุผลต่าง ๆ โดยมากจะยังไม่ได้ถูกยอมรับว่า มีสถานะความเป็นพลเมืองก็ตาม สำหรับผู้เขียนเห็นว่าหากเปิดมุมมองใหม่ในการทำความเข้าใจความเป็นพลเมืองในลักษณะที่ข้ามชาติ จะทำให้เราเห็นถึงพลวัตรของความคิดนี้ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้กรอบการมองที่มีรัฐเป็นศูนย์กลางเท่านั้น

มุมมองใหม่กับความคิดเรื่อง “พลเมือง”

แม้ “พรมแดนและเขตแดน” จะยังคงเป็นเครื่องบ่งชี้ที่สำคัญในการกำหนดความเป็นพลเมือง หากแต่ในยุคโลกาภิวัตน์นักคิดหลายคนมีข้อเสนอในการกำหนดคุณสมบัติของ “พลเมือง” นั้นไม่สามารถถูกจำกัดอยู่ภายในพรมแดนของรัฐ-ชาติเท่านั้น แต่ควรมีลักษณะที่ข้ามชาติ (transnational) ดังเช่น ความคิดของเดวิด เฮลด์ (David Held (2003: 469) ที่นำเสนอแนวคิดพลเมืองแบบคอสมโพลิแทน (cosmopolitan citizenship) อันหมายถึง การเป็นพลเมืองที่สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมโลก ด้วยความเข้าใจมิติทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์ และระเบียบการเมืองที่เป็นสากล ด้วยฐานคิดในการมองตัวเองเป็นพลเมืองโลก หรือการนำเสนอของ ริชาร์ด ฟอล์ก (Richard Falk (2021) ที่เสนอแนวคิดพลเมืองชั่วคราว (citizen pilgrim) อันหมายถึง การพยายามปรับตัวของผู้คนที่นำพาตัวเองไปยังที่ต่าง ๆ เพื่อเปิดรับประสบการณ์ระหว่างการเดินทาง เพื่อทำความเข้าใจตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในฐานะพลเมืองโลก ที่ยึดถือในศักดิ์ความเป็นมนุษย์ที่เป็นคุณค่าหลักร่วมกัน

จากสภาวะการณ์โลกในปัจจุบัน การเพิ่มขึ้นของชุมชน/สังคมที่ข้ามชาติ การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของพลเมืองที่หลากหลาย การเกิดขึ้นของตัวแสดงข้ามชาติ การเคลื่อนย้ายของทุน เทคโนโลยี และวัฒนธรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่รัฐต้องรับมือ รวมถึงการเฝ้าระวังของรัฐที่มีต่อปรากฏการณ์ข้ามพรมแดนที่มีเพิ่มมากขึ้น ด้วยปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ทำให้รัฐเองต้องปรับตัวและนำเสนอแนวคิดพลเมืองในลักษณะต่าง ๆ เพื่อรองรับการเคลื่อนย้ายของคนและปฏิสัมพันธ์ที่ก้าวข้ามพรมแดนจนยากที่จะควบคุมได้ เช่น นโยบายสองสัญชาติ หรือนโยบายทวิพลเมือง (dual citizen) ซึ่งนโยบายดังกล่าว เกิดขึ้นมาเพื่อรองรับปรากฏการณ์ข้ามชาติ การพัฒนาของเครือข่าย

สังคมข้ามพรหมแดนที่ส่งผลให้การเคลื่อนไหวของผู้คนเกิดขึ้นได้ง่าย และเกิดลักษณะการของความภักดีอันหลากหลาย (multiple loyalties) ทั้งจากประเทศบ้านเกิดและประเทศที่เข้ามาอยู่อาศัย อาจจะเรียกว่าเป็นความเป็นชาติที่ข้ามพรหมแดนรัฐ-ชาติ (transnational nation) (Riva Kastoryano, 2005: 693-696) กล่าวคือ การเปลี่ยนนิยามและอัตลักษณ์ที่แสดงความเป็นชาติบนฐานทางอัตลักษณ์ของตนเองในประเทศต้นกำเนิดและประเทศที่คนผู้นั้นเข้าไปอยู่อาศัย ซึ่งเป็นการปะทะกันของอัตลักษณ์และสิทธิ (identity and rights) ของผู้อพยพ อาจกล่าวได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นตัวขับเคลื่อน “ตัวตน” ทั้งทางอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของกลุ่มผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยมีพื้นที่ของตนเองมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ท้าทายอำนาจรัฐในการบริหารจัดการผู้คนกลุ่มนี้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของรัฐ-ชาติ ที่ไม่อาจควบคุมการไหลบ่าของผู้คน ทุน เทคโนโลยี และ วัฒนธรรมได้นั้น ได้ทำให้ความคิดที่มีต่อความเป็นพลเมืองนั้นมีลักษณะที่ก้าวข้ามพรหมแดนรัฐชาติถูกกล่าวถึงมากยิ่งขึ้น ในส่วนนี้ผู้เขียนได้หยิบยก ความคิดของ พาพพา นอร์ริส (Pappa Norris, 2001) และ ไฮวอา ออง (Aihwa Ong, 1999, 2005) มาใช้เป็นตัวอย่างในการอธิบายเพื่อนำเสนอมุมมองใหม่ของ “พลเมือง” ในโลกสมัยใหม่

แนวคิดพลเมืองโลก/พลเมืองแบบคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan citizen)

ตามความหมายพจนานุกรมทางปรัชญาของสแตนฟอร์ด (Stanford Encyclopedia of Philosophy) ได้ให้ความหมายของ แนวคิดคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) หมายถึง การเป็นพลเมืองโลก (citizen of the world) ที่ร้อยล้อมด้วยสภาพแวดล้อมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั่วโลกที่อยู่ร่วมกัน อันหมายถึง บุคคลผู้ซึ่งมีมุมมองต่อความหลากหลายของวัฒนธรรม และรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งในวัฒนธรรมเหล่านั้น เป็นการเปิดรับความหมายทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย แนวความคิดนี้จึงเป็นความคิดที่ใหม่ และบ่อยครั้งถูกทำให้เข้าใจร่วมกับความคิดเรื่องความเป็นสากล (universalism) ที่กล่าวถึงการมีคุณค่าและมาตรฐานบางอย่างที่ใช้อธิบายทุกอย่างได้เหมือนกัน ซึ่งต่างจากความคิดคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) ที่หมายถึง ลักษณะการของการอยู่ร่วมกันโดยไม่จำเป็นต้องมีมาตรฐานบางอย่างมาตัดสิน หากกล่าวให้ง่าย แนวความคิดคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) หมายถึง ความรู้สึกที่ทุก ๆ ที่คือ “บ้าน”

(feel at home everywhere in the world) ซึ่งเป็นการนำเสนอการอยู่ร่วมกันในโลกที่หลากหลายในมิติแนวคิด ประสบการณ์ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม

หากนำความคิดนี้มาอธิบายร่วมกับความคิดเรื่องพลเมือง อาจกล่าวได้ว่า “ความเป็นพลเมือง” ไม่ได้ถูกจำกัดภายใต้กรอบของชาติใดรัฐหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากความคิดคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) เป็นปรากฏการณ์ใหม่ของตัวแสดงทางการเมือง ที่เกิดขึ้นเพื่อต้องการท้าทายการแบ่งแยกระหว่างพลเมืองและผู้อาศัยที่อยู่ระยะยาว (long-term resident) การแยกระหว่างคนใน (insider) และคนนอก (outsider) ซึ่งจารีตดังกล่าวส่งผลให้ประสิทธิภาพของการบริหารจัดการภายในรัฐถูกท้าทายและมีข้อจำกัดมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันปรากฏการณ์ดังกล่าวได้สร้างพื้นที่ให้กับผู้ที่ไปไกลกว่าพรมแดน สอดคล้องกับการนำเสนอแนวคิดของเซยา เบนฮาบิบ (Seyla Benhabib (2005) ที่มองว่าพลเมืองในแบบคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) ควรเป็นพลเมืองที่ยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย และเป็นพลเมืองที่ไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่/สถานที่ และความเป็นชาติในแบบเดิมอีกต่อไป

พาพพา โนริส (Pappa Norris, 2001) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับแนวคิดพลเมืองว่า ผู้คนเหล่านั้นได้นิยาม “อัตลักษณ์ (identity)” กับแนวคิดโคระหว่างคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) กับแนวคิดเรื่องชาติ (nation) โดยเฉพาะเจาะจงไปยังแนวคิดความเป็นท้องถิ่นนิยม (localism) หรือความเป็นชาตินิยมที่อิงบนฐานของท้องถิ่นนิยม ซึ่งเป็นความรู้สึกผ่านทางสายเลือดและการเป็นส่วนหนึ่ง (blood and belonging) แม้เขาจะสนับสนุนความคิดเรื่องคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) แต่เขาก็ยังเห็นว่าในปัจจุบันแนวคิดเรื่องความเป็นชาติ (nationhood) และชาตินิยม (nationalism) ยังคงมีความสำคัญและทรงพลังกับผู้ที่ข้ามชาติอยู่ เขาได้อธิบายเพิ่มเติมว่าในเรื่องของอัตลักษณ์ความเป็นชาตินั้น เราสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นสิ่งที่ยังคงดำรงอยู่ของชุมชนอย่างเข้มข้นทั้งทางสายเลือดและในทางความรู้สึกถึงการเป็นส่วนหนึ่ง มีความรู้สึกร่วมกันในความคิดเรื่องบ้านเกิด เรื่องเล่าทางวัฒนธรรม สัญลักษณ์ และความทรงจำร่วมกันที่ยังคงมีความสำคัญและจำเป็นสำหรับผู้ที่ข้ามพรมแดน สำหรับมุมมองแบบชาตินิยมมองว่ารูปแบบของพลเรือน (civic) มีฐานคิดอยู่บนความคิดเรื่องพลเมืองที่วางอยู่บนเงื่อนไข/องค์ประกอบของพื้นที่/เขตแดนภายใต้กรอบ

ของรัฐประชาชาติ ในขณะที่ประเด็นชาติพันธุ์ (ethnic) ได้ถูกโยงเข้ากับเรื่องศาสนา ภาษา ในขณะที่มุมมองแบบคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) ไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่ที่ พรหมแดน และชาติพันธุ์เท่านั้น อัตลักษณ์แบบคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan identities) ได้ผนวกฐานคิดจารีตแบบชาตินิยมและความจงรักภักดีในชาติพันธุ์ที่ได้ ขยายพรหมแดนทางอัตลักษณ์ในแบบเดิมออกไป แนวคิดพลเมืองในลักษณะนี้ จึงกลายเป็นพลเมืองของโลกไม่ใช่พลเมืองของรัฐใดรัฐหนึ่งอีกต่อไป (citizen of the world) (Pappa 2001 : 6-8)

สิ่งที่พัพพา (Pappa, 2001) พยายามนำเสนอ คือ การที่ผู้คนจะนิยามตัวเอง เข้ากับแนวคิดอะไรนั้น (ความเป็นพลเมืองโลกหรือแนวคิดเรื่องชาติ) ขึ้นอยู่กับระดับ การพัฒนาของประเทศที่คนผู้นั้นอาศัยอยู่ คือ ยิ่งประเทศพัฒนามากเท่าไรก็จะยิ่ง ก้าวข้ามความเป็นชาตินิยมมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริงยังมีองค์ประกอบหลายอย่าง ที่ทำให้ผู้คนในยุคสมัยนี้มีความคิดคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) มากยิ่งขึ้น เช่น การศึกษา, การมีความรู้ภาษาอังกฤษที่ดี, ความเป็นเมือง (urbanization) และช่วงวัย (generation) ของคนผู้นั้น ยิ่งเป็นคนรุ่นใหม่มีแนวโน้มที่จะมีแนวคิดคอสโมโพลิแทน (cosmopolitan) และถอยห่างจากความคิดแบบชาตินิยมมากยิ่งขึ้น

นักคิดคนสำคัญที่นำเสนอแนวคิดคอสโมโพลิแทน อย่าง ความเม่ แอนโทนี อับป้าอาห์ (Kwame Anthony Appiah, 2006) ได้ตั้งคำถามกับการให้ความหมายของ "พลเมือง" ในโลกที่เหวี่ยงเหวี่ยง โลกที่เส้นแบ่งระหว่างอัตลักษณ์ที่พร่ามัวและเลื่อนราง โลกที่มีพื้นที่ให้การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ เช่น การสร้างตัวตนในโลกออนไลน์ เขาเสนอ ว่า ในโลกยุคนี้เราทุกคนควรวางตัวและแสวงหาสมดุลระหว่างความเหมือนระหว่าง คนเราในฐานะมนุษย์ด้วยกันกับเราในฐานะที่ต้องให้ความเคารพในความแตกต่าง ทั้งหลาย เขามองว่าแนวคิดคอสโมโพลิแทน เป็นแนวคิดที่ยอมรับและเปิดกว้างต่อ ความแตกต่างหลากหลาย ยอมรับการผสมผสานของวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่มีพื้นฐาน อยู่บนจริยธรรมสากล (ethical universal) ร่วมกันนำไปสู่สังคมแบบมนุษยนิยม ที่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เขาได้อธิบายขยายความเพิ่มเติมว่า จริยธรรมสากล (ethical universal) ที่ว่านี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความมีเหตุผลที่ยอมรับว่า ความเชื่อ และพฤติกรรมของมนุษย์ย่อมแตกต่างกันได้ โดยไม่ทำให้ความแตกต่างหลากหลาย

กลายเป็นเงื่อนไขที่นำมาสู่ความขัดแย้ง และการใช้ความรุนแรงระหว่างกัน แนวคิดนี้ทำให้ไม่ยึดติดกับอัตลักษณ์ใด ๆ ที่ตายตัว และเปิดกว้างให้คนเข้ามามากกว่าจะกีดกันคนออกไป

แนวคิดพลเมืองในมุมมองของไอวา ออง (Aihwa Ong)

สำหรับไอวา ออง (Aihwa Ong, 2005) ได้นำเสนอแนวคิดที่ว่าในยุคที่มีการไหลเวียนในระดับโลกมาบรรจบกัน ได้ทำให้ความคิดเรื่องพลเมืองมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากที่ความคิดนี้ถูกถักทอเข้าไว้ด้วยความคิดเรื่องผืนดิน (terrain) และการจินตนาการถึงชาติในแบบเบเนดิกส์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson (2006) แต่ปัจจุบันความคิดดังกล่าวถูกตั้งคำถามและถูกท้าทายมากยิ่งขึ้น ขณะที่ ออง พยายามจะอธิบายถึงความคิดเรื่องพลเมืองในโลกปัจจุบันที่พยายามแยกออกจากรัฐ ไม่ได้ได้อยู่ภายใต้กรอบของรัฐ แต่ประเด็นเรื่องสิทธิและการปกป้องโดยรัฐยังคงเป็นประเด็นสำคัญซึ่งเธอเห็นว่า แนวคิดพลเมืองที่ให้ความสำคัญในเรื่องนี้ได้ถูกเชื่อมประสาน เข้ากับมิติอื่น ๆ อาทิเช่น เศรษฐกิจ การตลาด ตัวแสดงข้ามชาติ ขนขนานข้ามชาติและประชาชนชายขอบทั้งหลาย ซึ่งเธอเห็นว่า กระบวนการที่ทำให้ความคิดดังกล่าวเกิดขึ้นคือ การเกิดขึ้นของพื้นที่ทางการเมืองแบบใหม่ (new political space) ที่มีทั้งตัวแสดงใหม่ๆ และการเรียกร้องทางการเมืองในรูปแบบใหม่ ที่ไปไกลกว่าพรมแดนของรัฐประชาชาติ อีกทั้งพื้นที่ดังกล่าวยังรวมพื้นที่อันหลากหลายเข้าด้วยกัน อีกกระบวนการหนึ่ง คือ การปลดเปลื้ององค์ประกอบของการเป็นพลเมือง (the disentangle of citizenship components) จากกระบวนการดังกล่าวได้เกิดสิ่งที่เธอเรียกว่า พื้นที่ของการเติบโต (zones of hypergrowth) เป็นพื้นที่ที่เชื้อต่อตัวแสดงในภาคเศรษฐกิจ (พื้นที่ของทุน) ซึ่งสำหรับเธอแล้ว พื้นที่แบบนี้เชื้อให้เกิดพลเมืองแบบยืดหยุ่น (flexible citizen) มีความเป็นไปได้มากที่สุด ซึ่งภายใต้การเกิดขึ้นของพื้นที่แบบดังกล่าวในขณะเดียวกันก็เกิดพื้นที่ของการยกเว้น (zones of exclusion) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกกั้นออกจากความเป็นการเมือง (เน้นแต่มิติทางเศรษฐกิจ) และพื้นที่ในลักษณะนี้เชื้อให้เกิดการเรียกร้องสิทธิในการมีชีวิตอยู่ (right to survival) ซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับพลเมืองที่ถูกกั้นออกไปจากการเมือง (Aihwa Ong, 2005: 697-699)

จากการนำเสนอแนวคิดพลเมืองแบบคอสโมโพลิแทนข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่า แม้ความคิดเรื่องพลเมืองแบบยืดหยุ่น (flexible citizen) ของอองจะเป็นทางเลือกหนึ่ง ในการเสนอทางออกให้กับความคิดเรื่องพลเมืองในปัจจุบัน แต่ผู้เขียนเองเห็นว่าพลเมืองแบบยืดหยุ่นของออง จะเกิดขึ้นได้เฉพาะกับชนชั้นนำหรือนักธุรกิจข้ามชาติที่ทำให้ความคิดนี้มีความเป็นไปได้ และการเปิดกว้างความคิดพลเมืองในลักษณะนี้ จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้กับผู้คนอพยพหรือผู้คนข้ามชาติทั่วไป โดยงานเขียนของเธอดูอธิบายโดยยกกลุ่มนักธุรกิจชนชั้นนำของฮ่องกงเป็นตัวอย่าง ซึ่งข้อจำกัดนี้ของอองก็ยอมรับว่าเป็นข้อจำกัดของแนวคิดที่เธอนำเสนอ แต่พื้นที่ในอีกแบบหนึ่งที่อองเสนอ ก็เป็นทางเลือกหนึ่งให้กับความเป็นพลเมืองของผู้อพยพ คือ พื้นที่ของการยกเว้น (zones of exclusion) เพราะอย่างน้อยที่สุด ผู้คนเหล่านั้นมีการเรียกร้องเพื่อให้ได้สิทธิในการที่จะมีชีวิตอยู่ (right to survival) ซึ่งเป็นสิทธิที่ไม่อาจเทียบเท่าการเป็นพลเมืองของรัฐก็ตาม แต่อย่างน้อยก็ได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานเพื่อให้สามารถมีชีวิตอยู่ได้

ในขณะที่งานของแนวคิดของพาพพาได้ทำให้เราเห็นถึงความเป็นไปได้ของการเกิดความคิดเรื่อง พลเมืองแบบคอสโมโพลิแทน ซึ่งในปัจจุบัน เขาเห็นว่าความคิดนี้ถูกทำให้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น แต่ก็ขึ้นกับสภาวะและบริบทที่เปลี่ยนไปของโลก เขาเห็นว่าผู้คนในปัจจุบันยิ่งห่างไกลจากความคิดเรื่องชาติมากยิ่งขึ้น แต่ผู้เขียนกลับเห็นว่าไม่ว่าอย่างไรก็ตาม ความเป็นชาติยังเป็นสิ่งที่สำคัญอยู่ในโลกปัจจุบัน แม้จะเกิดปรากฏการณ์ข้ามชาติในลักษณะต่าง ๆ แต่การข้ามชาติที่เกิดขึ้น กลับเป็นตัวเร่งให้ความเป็นชาติถูกทำให้แพร่หลายและมีความชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย และเรื่องพลเมืองในปัจจุบันผู้เขียนเห็นว่าผู้คนส่วนใหญ่ของรัฐที่อยู่ในฐานะพลเมืองของรัฐ ไม่ค่อยรับรู้บทบาทและหน้าที่ของตน และไม่ได้สนใจว่าสถานการณ์ของตนเป็นเช่นไรเหมือนอย่างในอดีต นอกเสียจากว่าพวกเขา/เธอจะได้รับผลกระทบจากนโยบายรัฐที่กระทบต่อการใช้ชีวิต ในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า การได้รับสถานะของการเป็นพลเมืองของรัฐ ขึ้นอยู่กับว่าคนผู้นั้นสร้างผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจให้กับรัฐมากน้อยแค่ไหน และระดับใด ดังจะเห็นได้จากสิทธิในความเป็นพลเมืองบางอย่าง รัฐมักเลือกที่จะเอื้อให้กับนักธุรกิจข้ามชาติหรือนายทุนข้ามชาติมากกว่าคนประเภทอื่น ๆ เช่น แรงงานข้ามชาติ (migrant worker) ผู้ลี้ภัย (refugee) เป็นต้น ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่รัฐให้การ “ยกเว้น” หรือไม่มีคุณสมบัติตามเงื่อนไขของการเป็นพลเมืองของรัฐ และดังนั้นจึงขาดการปกป้องคุ้มครองทั้งในทางกฎหมายและในทางสังคม

ดังนั้น การนำความคิดคอสโมโพลิแทนมาใช้จึงเป็นการทำความเข้าใจในทัศนคติความเป็นพลเมือง ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่พยายามอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้คนในรัฐ ที่รัฐไม่อาจจองจำผู้คนไว้ได้พรมแดนและกรอบของรัฐประชาชาติได้อีกต่อไป ซึ่งความคิดลักษณะนี้ทำให้ผู้คนสามารถอยู่ที่ไหนก็ได้ในโลก และสามารถเป็นคนหลายชุมชนได้พร้อมกัน โดยไม่ต้องภักดีกับรัฐใดรัฐหนึ่ง อีกทั้งผู้คนสามารถมีอัตลักษณ์ที่หลากหลายที่ก้าวข้ามวัฒนธรรมไปได้หลากหลายเช่นกัน แต่คำถามที่เกิดขึ้นตามมาคือ การดำรงอยู่ของผู้คน (ภายใต้แนวคิดคอสโมโพลิแทน) เหล่านี้เป็นอย่างไร และท้ายที่สุดแล้วผู้คนเหล่านี้ได้นิยามตัวตนกับอะไร และจะได้รับการปกป้องจากรัฐในระดับใด

จากการทบทวนแนวคิดพลเมืองในแบบดั้งเดิมภายใต้กรอบรัฐ-ชาติสมัยใหม่ กับแนวคิดพลเมืองแบบคอสโมโพลิแทน ผู้เขียนสามารถสรุปแนวคิดพลเมือง ดังนี้

ตารางสรุปเปรียบเทียบแนวคิดพลเมืองในลักษณะต่าง ๆ

แนวคิดพลเมือง	เงื่อนไขของการเป็นพลเมือง	จุดเด่น	จุดด้อย
แบบดั้งเดิม (กรอบรัฐ-ชาติ)	- การใช้เขตแดนและสัญชาติ - เงื่อนไขทางกฎหมาย	- มีสถานะทางกฎหมาย - การได้รับการปกป้องคุ้มครองจากรัฐ - มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรตามที่รัฐกำหนด	- คับแคบและไม่เปิดกว้าง - ไม่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางอัตลักษณ์และวัฒนธรรม - ให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องชาตินิยมอย่างเข้มข้น - ไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

แนวคิดพลเมือง	เงื่อนไขของการ เป็นพลเมือง	จุดเด่น	จุดด้อย
แบบคอสโมโพลิ แทน	- ใช้หลักการคุณค่าสากลของความเป็นมนุษย์เป็นตัวกำหนด (Held, 2003) - การนิยามตัวตนกับโลก โดยไม่ยึดติดกับพื้นที่และความเป็นชาติแบบเดิม (Pappa 2001) - การยอมรับการผสมผสานของวัฒนธรรม ที่ต้องเคารพอัตลักษณ์ซึ่งกันและกัน (Appiah, 2006) - การใช้พื้นที่ทางเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขให้เกิดพลเมืองแบบยืดหยุ่น (Ong, 1999)	- มีความยืดหยุ่นสูง - ยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย และเป็นพลเมืองที่ไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่/สถานที่ - เกิดการยอมรับในทางสังคม - สอดรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสมัยใหม่	- ไม่มีสถานะทางกฎหมาย - มีลักษณะเป็นนามธรรมที่ยากต่อการทำความเข้าใจและยากต่อการปฏิบัติ

ที่มา : (Held, 2003), (Pappa 2001), (Appiah, 2006), (Ong, 1999)

สรุป : แนวคิดพลเมืองแบบใหม่กับการอยู่ร่วมกันบนความหลากหลาย

แนวคิดพลเมือง (citizenship) นับเป็นแนวคิดหนึ่งที่มีข้อถกเถียงมากมาย ทั้งในแง่ของการนิยามความหมาย ที่มีฐานคิดของแนวคิดที่มีความซับซ้อนและไม่ลงรอยกันภายใต้ระบอบการปกครองเสรีนิยมประชาธิปไตยในปัจจุบัน และในแง่ของภาคปฏิบัติที่เกิดขึ้นด้วยข้อจำกัดของการกำหนดนิยามสถานะของพลเมืองแบบเดิมที่อยู่ภายใต้กรอบของรัฐ-ชาติ เช่น การกำหนดระบุสถานะตัวตนของผู้พลเมืองที่อาศัยอยู่ในรัฐที่มีลักษณะไม่เปิดกว้าง โดยระบุเพียงหลักเขตแดนตามภูมิศาสตร์หลักสายเลือดหรือชาติกำเนิดเป็นเงื่อนไขในการเป็นพลเมือง หรือความต้องการของตลาดแรงงานไม่สอดคล้องกับกฎหมาย กล่าวคือการเติบโตทางเศรษฐกิจดึงดูดผู้พลเมืองเข้ามาในตลาดแรงงาน แต่ผู้คนเหล่านั้นกลับไม่ได้รับสิทธิและการคุ้มครองจากรัฐอย่างเพียงพอ รวมถึงการถูกเลือกปฏิบัติจากผู้คนในพื้นที่และนโยบายของรัฐซึ่งเกิดจากความไม่เข้าใจและไม่ยอมรับในความแตกต่างหลากหลายของคนในสังคมเป็นต้น จากที่กล่าวมานั้นสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาและข้อจำกัดของแนวคิดพลเมืองในแบบเดิม บทความชิ้นนี้ผู้เขียนพยายามเสนอให้นำแนวคิดคอสมโพลิแทน (cosmopolitanism) มาใช้ประกอบการอธิบายและขยายมุมมองให้กับแนวคิดพลเมืองในบริบทโลกสมัยใหม่จะช่วยให้มีความเข้าใจการอยู่ร่วมกันบนความหลากหลายมากยิ่งขึ้น

กล่าวคือ ประการแรก แนวคิดคอสมโพลิแทน (cosmopolitanism) เป็นแนวคิดที่เชื่อให้เกิดลักษณะการของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม โดยไม่จำเป็นต้องมีมาตรฐานบางอย่างเช่น ชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม มาตัดสินความเป็นมนุษย์ของคน ๆ นั้น เนื่องจากแนวคิดนี้ เป็นแนวคิดที่เปิดกว้างและยอมรับความแตกต่างหลากหลาย ประการที่สอง คือ แนวคิดคอสมโพลิแทน (cosmopolitanism) สามารถสร้างความตระหนักรู้ของการเป็นพลเมืองโลก (global citizen) คือ การเป็นพลเมืองที่สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมโลก ด้วยความเข้าใจมิติทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์ และระเบียบการเมืองที่เป็นสากล เช่น การเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียม การเคารพในสิทธิและเสรีภาพของมนุษย์ เป็นต้น และประการสุดท้าย แนวคิดคอสมโพลิแทน (cosmopolitanism) แม้จะเป็นแนวคิดที่ใหม่ และยากต่อการปฏิบัติ

แต่ยังคงเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญที่ช่วยสร้างพื้นที่การรับรู้ให้กับทั้งผู้ที่อพยพมาอยู่อาศัย และผู้อยู่อาศัยเดิมได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เพื่อให้เกิดพื้นที่ของการสร้างความเข้าใจ สร้างการยอมรับในการอยู่ร่วมกันบนความแตกต่างหลากหลาย

อย่างไรก็ตาม แม้แนวคิดคอสโมโพลิแทน (cosmopolitanism) จะเป็นแนวคิดที่ถูกนำเสนอเพื่อใช้อธิบายและขยายความเข้าใจที่มีต่อแนวคิดพลเมืองสมัยใหม่มากขึ้นก็ตาม แต่ต้องยอมรับว่าแนวคิดพลเมืองที่อยู่ภายใต้กรอบแนวคิดรัฐ-ชาตินิยมมีบทบาทอยู่มาก เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ยังผูกติดและให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องชาติอย่างเข้มข้นจึงนับเป็นข้อจำกัดหนึ่งที่ยังทำให้คนในสังคมยังคงมีการแบ่งเขา-แบ่งเรามีการเลือกปฏิบัติของผู้คนในสังคมที่มาจากคนต่างชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรม รวมทั้งกฎหมายเองก็ไม่ได้ให้การยอมรับอย่างเต็มที่ควรเป็นดังจะเห็นได้จากปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน ผู้เขียนจึงหวังว่าแนวคิดคอสโมโพลิแทน (cosmopolitanism) จะค่อย ๆ แทรกซึมในระบบการศึกษา และสร้างการตระหนักรู้ให้กับคนในสังคมไทยมากยิ่งขึ้น เพื่อให้คนในสังคมสามารถทำความเข้าใจ และยอมรับการอยู่ร่วมกันบนความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์ อุดมการณ์ และวัฒนธรรมได้ในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- ธงชัย วินิจจะกุล. (2559). *ประวัติศาสตร์การสร้าง “ตัวตน”*. ใน โฉมหน้าราชาชาตินิยม : ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.
- สุเทพ คำเมษ และพรอัมรินทร์ พรหมเกิด. (2565). การศึกษาความเป็นพลเมืองผ่านมุมมองทางสังคมวิทยาการเมือง. *จันทร์เกษมสาร*, 28 (1), 78-92.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2558). *ความเป็นพลเมืองในวิถีระบอบประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ : สำนักการพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- Agamben, Giorgio. (2000). *Means without end : Notes on Politics*. Vincenzo Binetti and Cesare Casarino (Translated). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Agamben, Giorgio. (2005). *State of Exceptions* translated by Kevin Attell. The University of Chicago press

- Anderson, Benedict R.O. (2006). *Imagined Communities : Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, New York: Verso.
- Appadurai, A. (1996). Sovereignty without territoriality: Notes for a postnational geography. *The geography of identity*, 40-58.
- Appiah, Kwame. (2006). *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York: W.W. Norton & Co.
- Barbalet, J.M. (1998). *Citizen : Rights, struggle and class inequality (Concepts in Social Sciences)*. Milton Keynes : Open University Press.
- Bauböck, Rainer (1994). *Transnational Citizenship. Membership and Rights in International Migration*. Aldershot, UK: Edward Elgar Publishing.
- Benhabib, Seyla. (2005). *Borders, Boundaries, and Citizenship*. PS: Political Science and Politics 38(4), 673-677.
- Falk , Richard (2021). *The Life of a Citizen Pilgrim*. Atlanta: Clarity Press
- Held, David. (2003). *Cosmopolitanism: Globalisation tamed?* Review of International Studies 29, 465–480.
- Marshall, T.H. (1994). *Citizenship and social class*. In Turner, Bryan S. & Hamilton, London; New York: Routledge.
- Mouffe, Chantal. (2000) *The Democratic Paradox*. London : Verso.
- Ong, Aihwa (1999). *Flexible Citizenship : The cultural logics of Transnationality*. Duke University Press.
- Ong, Aihwa. (2005). (Re) Articulations of Citizenship. PS: Political Science and Politics 38 (4), 697-699.
- Procacci, G. (2004). Governmentality and Citizenship. In Kate Nash and Alan Scott (Eds.), *The Blackwell companion to political sociology*, Milan: Blackwell Publishing Ltd.
- Rhacel Salazar Parreñas. (2001). *Servants of Globalization: Migration and Domestic Work*. Stanford University Press.

- Schmitt, Carl. (1996). *The Concept of the Political* (translated by George Schwab). University of Chicago Press.
- Oldfield, Adrian. (1994). Citizenship: An Unnatural Practice? In *Citizenship : Critical Concept*. Bryan S. Turner. Peter Hamilton. Edited. London and New York :Rouledge, 188-198.
- Pappa, Norris. (2001). *Global Governance and Cosmopolitan Citizens*. In *Governance in a Globalizing World*. Edited by Joseph S. Nye, Jr. and John Donahue. Brookings Institution, 2001, 155-177.
- Prem Kumar Rajaram and C. Grundy – Warr. (2007). *Borderscapes: Hidden Geographies and Insurrectionary Politics at Territory's Edge*. NED-New edition, vol. 29, University of Minnesota
- Riva Kostoryane. (2005). Citizenship, Nationhood, and Non-territoriality : Transnational Participation in Europe. *PS, Political Science & Politics*, 38(4), 693-696